

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ГОДУН Н. Ю.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри правознавства
(ПВНЗ «Університет
новітніх технологій»)

УДК 94(477):340.12(477)

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ**

У статті розглянуто історичні процеси формування та становлення громадянського суспільства на території України у ХХ ст. На основі праць українських культурних і політичних діячів простежено формування громадської думки щодо встановлення української незалежності. Досліджено нормативні акти, які є основою забезпечення діяльності громадянського суспільства. Наведено основні напрями подальшого правового розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: громадське суспільство, Конституція України, незалежність, громадська думка, правова культура, перехідне суспільство, децентралізація.

Рассмотрены исторические процессы формирования и становления гражданского общества на территории Украины в ХХ в. На основе работ украинских культурных и политических деятелей прослеживается формирование общественного мнения относительно установления украинской независимости. Исследованы нормативные акты, которые являются основой обеспечения деятельности гражданского общества. Приведены основные направления дальнейшего правового развития деятельности гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, Конституция Украины, независимость, общественное мнение, правовая культура, переходное общество, децентрализация.

The historical processes of forming and becoming of civil society are considered on territory of Ukraine in XX of century. On the basis of works of the Ukrainian cultural and political figures forming of public opinion is traced in relation to establishment of Ukrainian independence. Normative acts that are basis of providing of activity of civil society are investigational. Basic directions over of further legal development of activity of civil society are brought.

Key words: civil society, the Constitution of Ukraine's, independence, public opinion, legal culture, transitional society, decentralization.

Вступ. Дослідження природи, особливостей виникнення, розвитку й функціонування громадянського суспільства, метою якого є насамперед цивілізоване розв'язання внутрішніх і світових проблем, досягнення демократії, свободи, солідарності та справедливості, є одним із головних завдань гармонізації взаємин у суспільстві.

Прагнення українського народу жити в незалежній, демократичній країні, яке було проголошено в Декларації про державний суверенітет України, а згодом закріплено в Конституції України, актуалізувало подвійне завдання: створити умови для становлення громадянського суспільства й побудувати правову державу. Водночас недостатня підготовленість до кардинальних змін і реформ інтелектуальної частини еліти, політиків-практиків і пересічних громадян українського суспіль-

ства – виборців, відсувало на другий план інші суспільні проблеми, що, у свою чергу, негативно позначилося на щойно утворених структурах громадянського суспільства. Останнє виявилися в їх організаційній і фінансовій слабкості, вузькій соціальній базі політичних партій, невмінні вирішувати питання в політичній площині загалом і політичній культурі населення зокрема [1, с. 219].

Найвагомішим із факторів, які зумовлюють актуальність дослідження громадянської культури, є те, що Україна конституційно закріпила за собою статус демократичної, соціальної, правової держави, яка орієнтується на розбудову громадянського суспільства.

Дослідження громадянської культури тісно пов'язане з глибокими розробками питань громадянського життя, розвитку громад і їх ставлення до держави, що були започатковані М. Драгомановим, І. Франком, М. Грушевським, Б. Кістяківським, В. Липинським, М. Шаповалом та інші [2, с. 6].

За сучасних умов теорія громадянського суспільства визнана важливою для осмислення шляхів і способів демократичної трансформації в Україні. Проблеми громадянського суспільства та громадянської культури розглядають у своїх дослідженнях такі українські вчені, як В. Бабкін, Є. Головаха, В. Горбатенко, І. Кресіна, А. Колодій, Н. Оніщенко, В. Пазенок, Н. Паніна, Ю. Рижмаренко, Ф. Рудич, М. Рябчук, В. Степаненко, Я. Шевченко, Ю. Шемшученко й багато інших.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути історичні процеси формування та становлення громадянського суспільства на території України у ХХ ст.; на основі праць українських культурних і політичних діячів простежити формування громадської думки щодо встановлення української незалежності; дослідити нормативні акти, які є основою забезпечення діяльності громадянського суспільства; подати основні напрями подальшого правового розвитку громадянського суспільства.

Результати дослідження. На сьогодні гостро постала теоретична і практична проблема вироблення перспективного підходу до оцінювання української історії й незалежної, самостійної ідеологічної та політичної позиції щодо оцінювання шляхів і засобів подальшого розвитку України. Демократизація створює можливості для прогресивного розвитку України, але постає питання: як найкраще скористатися цими можливостями, зберігши позитивну спадковість розвитку й водночас подолавши негативну? Перед суспільною думкою України постало завдання – розробити концепцію нової історії України, спроможну дати відповіді на всі основоположні запитання суспільного розвитку.

Досі в Україні тривають дискусії щодо впливу держави та балансу сил державної влади й суспільства. Значна частина населення вбачає в державі чужу, корумповану силу, не довіряє їй, хоча й дотримується утопічного погляду, ніби виключно державними засобами можна створити нове громадянське суспільство. Але в реаліях державна влада справді може сприяти встановленню громадянського суспільства, але без ініціативи народу її можливості дуже обмежені. Особливістю й суперечливістю перехідного суспільства, яким є сучасна Україна, є те, що складнощі перехідних процесів, з одного боку, зумовлюють зміцнення регулювальної ролі держави, тобто самої держави, а з другого, – розбудова громадянського суспільства передбачає роздержавлення суспільних інститутів і зменшення на них державного впливу. Ця обставина і підкреслює необхідність наукових розробок ролі держави в перехідному суспільстві, а також механізмів її впливу на соціальні процеси, визначення шляхів перетворення держави на правову, а перехідного суспільства – на громадянське [3, с. 35–37].

Боротьба України за свою державність та становлення громадянського суспільства в Україні має свою історію.

У період першої половини ХХ ст. значно активізуються громадські рухи в Україні, а визначні українські вчені цього періоду М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, Б. Кістяківський, М. Шаповал та інші – присвячують свої твори теоріям громад, громадянського життя і правової держави. Деякі з їхніх праць не втратили свого значення до сьогодні. Проте загалом їхні інтелектуальні здобутки кардинально не вплинули на дискурс громадянського суспільства, бо, як і в інших державах, в Україні в той час його витіснив на узбіччя дискурс соціалізму, який заволонували європейцями більшу ніж на століття. Соціалістами певного напрямку (хоча й не марксистами) були названі й українські вчені, крім Б. Кістяківського. Соціалістична орієнтація зумовила деякі ілюзії в їх сприйнятті тогочасної дійсності, що призвели до політичних помилок у період національної революції 1917–1920 рр., яка «романтизувала» їхнє уявлення про роль громад і громадянського самоврядування в майбутньому.

Вітчизняний дослідник В. Скиба виділяє такі основні політичні ідеї М. Драгоманова:

1. Конституціоналізм як універсальний засіб досягнення політичної свободи. Поняття «політична свобода» розуміється як співпраця суспільства й особистості, що реалізується через

народне представництво в центрі та самоврядування на місцях, а також як загальнодемократичні свободи для особистості, такі як свобода слова, совісті, національності тощо.

2. Політична децентралізація й широке місцеве самоврядування як засіб подолання конфлікту між державою й суспільством. Гарантією політичної свободи може бути лише одночасне послаблення централізованої державної влади, ліквідація самодержавного бюрократичного апарату, запровадження прав особи й самоврядування громад та областей.

3. Ведення національно-визвольної боротьби лише мирними політичними і просвітницькими засобами. Підґрунтям забезпечення недоторканності національностей та їхнього вільного розвитку має стати повнота особистих прав, свобода асоціацій, особливо права громад і повітів на горизонтальні зв'язки, що дасть змогу представникам однієї нації вільно спілкуватися [4].

Значний політичний і теоретичний унесок у становлення української державності зробив М. Грушевський. У його житті особливе місце посідає так звана «українська ідея», що народилася, за його ж словами, тоді, коли «московський цар погодився прийняти Україну під свою руку в 1654 році». М. Грушевський, замість російської «імперії народів», бачив створення вільного союзу народів. Розглядаючи шляхи до того, щоб це яскраве гасло стало повсякденною реальністю, М. Грушевський говорив, що існує лише один, до того ж найпростіший і найраціональніший спосіб – широка децентралізація держави й організація самоврядування. На його думку, шлях до неї лежить через певний перехідний період, протягом якого варто вжити необхідних заходів, що закладають підвалини майбутньої федерації. М. Грушевський мріяв про національне відродження: «Національна смерть, здавалося, вже в'яла над ними. Але народні маси знайшли в себе невичерпну силу відродження, й те ж саме XVIII сторіччя, яке бачило найбільший занепад українського народу після попереднього піднесення, принесло з кінцем своїм основи відродження» [5].

Значний унесок у розробку проблеми державності зробив В. Винниченко, який писав, що для творення нашої державності насамперед треба було спокою, ладу. Крім того, державність охоплює не тільки українську націю, а всі національності, які заселяють територію України. Без співучасті неукраїнських елементів було б надзвичайно важко провадити справу організації держави. Створюючи, треба було насамперед створити в Україні всі органи державного управління й господарства. Для цього були потрібні тисячі досвідчених, освічених і національно свідомих людей. Тоді не вистачало досвіду, тільки ентузіазм і високе піднесення духу могли надати відваги. В. Винниченко наголошував, що «наша мета була – відродження, розвинення нашої національності, пробудження в нашому народі своєї, національної гідності, почуття необхідності різних форм свого розвитку, здобуття цих форм і забезпечення їх. Державність же є тільки засіб для цієї істотної цілі. І через це самий процес здобування цієї державності вже мав би служити пробуджуючим, поштовхуючим і усвідомлюючим фактором» [6].

На початку XX ст. українці осмислено й однозначно поставили питання про власну державу, але так історично склалося, що соціальні питання мали більший розголос, ніж національні. Поразка визвольних змагань 1917–1920 рр. була болючою для всіх мислячих українців. Посилення тоталітарних тенденцій у Європі, комунізм у Росії, розділ України між сусідніми державами надзвичайно обмежували можливість осмислення причин поразки й самоорганізацію народу. Українські політики й науковці бачили розбудову національної держави тільки зі становленням громадянського суспільства в Україні.

Після Другої світової війни, особливо з настанням хвилі демократизації країн світу, настає реанімація та новий етап у розвитку теорії громадянського суспільства. Цей етап приніс відродження й осучаснення ідеї, упровадження її в життя нових країн і навіть континентів. Відстоювання ідеї незалежності України відбувається в діяльності українських правозахисних рухів або шістдесятництва.

З огляду на «залізну завісу» й відсутність в обігу досягнень західної політичної думки більшість дисидентів (Л. Лук'яненко, І. Дзюба, Ю. Бадзьо та інші) користувалися марксистською методологією, порушуючи водночас питання рівноправності націй, соціальної справедливості, розкриваючи шовінізм росіян і облудливість «злиття націй». Ю. Бадзьо ставив проблему плюралізму й багатопартійності. У 1965 р., за 10 років до підписання Гельсінських угод, в Україні з'явилась праця Є. Пронюка «Стан і завдання українського визвольного руху», де чітко ставилася проблема політичних свобод, забезпечення загальнолюдських цінностей і загальної демократизації в СРСР. Про це ж говориться й у роботах В. Лісового та інших дисидентів.

У 1972 р. відбулися масові арешти українських правозахисників, бо їхні звернення до світової громадськості суттєво послаблювали позиції радянської дипломатії на переговорах із підготовки майбутніх Гельсінських угод 1975 р. З цього часу дисиденти акцентують увагу на

правозахисному русі. Найслабшим місцем комуністів виявилися права людини. Стандарти Заходу і Сходу суттєво різнилися й наочно показували принципову різницю в підходах. Важливим досягненням правозахисників було створення Української Гельсінської групи, котра випускала в обіг і переправляла на Захід документи самвидаву, основним завданням якого було поширення різноманітних матеріалів. Лише наприкінці 1980-х років у проекті програми Української Гельсінської спілки були сформовані більш-менш конкретні принципи функціонування незалежної України та демократичного громадянського суспільства, а саме:

- свобода політичної діяльності, безальтернативні опозиційні партії, реальне забезпечення прав людини й нації;
- свобода участі в діяльності держави через партію критики діяльності всіх державних органів;
- свобода сповідувати будь-яку віру в Бога та дотримуватися будь-якої філософської системи й вільно поширювати свої ідеї в будь-якій формі;
- свобода друку й інших технічних засобів розмноження творів та ідей;
- свобода об'єднуватися в будь-які товариства і спілки та свобода просвітянської і благодійницької діяльності;
- свобода виїзду з України на тимчасове чи постійне проживання та свобода повернення назад в Україну [7, с. 348–349].

Відтоді, як Україна здобула незалежність, українське суспільство увійшло в етап розбудови й розвитку національної держави та громадянського суспільства, з'ясувалося, що на території України, крім українців (73,6% населення), проживають інші національності (26,4%), а саме: росіяни, білоруси, євреї, поляки, чехи, словаки, болгары, молдавани, румуни, греки, угорці, естонці, татари й інші [8, с. 48]. Історичний досвід засвідчив, що політика національного гноблення, зневаги, асиміляції зумовлює дестабілізацію суспільства, послаблення та занепад держави. В умовах, коли неукраїнське населення на всенародному референдумі 1991 р. висловилося за незалежну Українську державу, виявило прагнення будувати її спільно з українською нацією, виникла потреба в ідеології, яка єднала б усі народи України на ґрунті побудови українського громадянського суспільства й української національної держави. Такою стала українодержавницька ідеологія, тобто система ідей і поглядів, які теоретично обґрунтовують і відстоюють як головну мету суспільства побудову й захист української національної держави та консолідує навколо неї всі народи та суспільно-політичні рухи України, підкреслюючи при цьому вирішальну роль у державотворчому процесі української нації. У цьому полягає сучасний зміст української національної ідеї [1, с. 221].

Із часу проголошення незалежності України в 1991 р. набуває актуальності й проблема формування і становлення громадянського суспільства. Цей процес відбувається в усіх сферах суспільного життя. Зокрема, гостро постала проблема відкрystalізації української національно-культурної ідентичності. Якщо цю проблему вчасно не вирішити, то може виникнути реальна загроза денационалізації суспільства й делегітимації політичної влади, яка супроводжується виявами корупції, криміналізації, зубожінням більшості населення, вимушеним масовим характером еміграції заробітчан, занедбанням гуманітарних прав громадян, демографічними проблемами тощо. Можемо констатувати, що все вищенаведене має місце в сучасній Україні [9, с. 45–47]. У такій ситуації відбувається те, що Е. Дюркгайм характеризував як вияви суспільної анемії, що є наслідком соціокультурного розпаду суспільства, атомізації його індивідів і соціальних груп [10, с. 190].

Законодавче забезпечення структуризації громадянського суспільства почалося ще до прийняття Конституції. У 1992 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про об'єднання громадян», який у той час регулював діяльність і політичних партій, і громадських організацій. На сьогодні інструменти державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства визначені такими актами, як закони України: «Про громадські об'єднання»; «Про благодійну діяльність та благодійні організації»; «Про волонтерську діяльність»; «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» й багато інших [10, с. 13].

На сьогодні основи державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства визначають такі акти: Укази Президента України: «Питання розвитку громадянського суспільства в Україні» від 25 січня 2012 р. № 32/2012, яким затверджено Положення про Координаційну раду з питань розвитку громадянського суспільства та її персональний склад; «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» від 24 березня 2012 р. № 212/2012, яким затверджено відповідні Стратегію та План першочергових заходів щодо її реалізації.

Ця стратегія визначає такі завдання державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства: 1) приведення національного законодавства щодо діяльності інститутів громадянського суспільства у відповідність до європейських стандартів; 2) налагодження ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства з вищими органами влади й органами місцевого самоврядування; 3) забезпечення участі громадянського суспільства та його інститутів у процесах формування й реалізації державної, регіональної політики і здійснення ефективного громадського контролю за діяльністю вищих органів влади й органів місцевого самоврядування; 4) сприяння становленню та розвитку мережі інститутів громадянського суспільства в багатоманітності їх форм; 5) створення системи ресурсного забезпечення сталої діяльності інститутів громадянського суспільства; 6) укорінення громадянської культури й суспільної практики волонтерства і благодійництва, забезпечення сприятливих умов для їх розвитку; 7) упровадження європейських підходів до питань делегування інститутам громадянського суспільства певних державних функцій щодо реалізації державної політики в гуманітарній і соціальній сферах; 8) підтримка різноманітних форм місцевої демократії; 9) підтримка громадських ініціатив, спрямованих на формування культури гендерної рівності, подолання стереотипів щодо ролі та місця чоловіків і жінок у суспільстві тощо [10, с. 11–12].

Для підвищення ефективності взаємодії органів влади з інститутами громадянського суспільства, розвитку партнерських відносин доцільно активно використовувати як уже закріплені в чинному законодавстві України форми взаємодії, так і перевірені вітчизняним й міжнародним досвідом, а саме: 1) підтримка діяльності різних за спрямуванням громадських організацій, зокрема дитячих, молодіжних, студентських, жіночих, екологічних організацій тощо, об'єднань ветеранів, пенсіонерів, інвалідів, працівників науки, культури, охорони здоров'я, етнокультурних та інших формувань; 2) залучення інститутів громадянського суспільства до розробки, виконання і громадської експертизи проектів законодавчих актів і програм соціального розвитку; 3) розробка механізму розміщення й укладання договорів державного замовлення; 4) створення асоційованих структур (державно-громадські, громадсько-державні фонди, асоціації, партнерства тощо), які мають визначене коло завдань і створюються за принципом цільового підходу для їх досягнення та вирішення; 5) створення різних спільних консультативно-дорадчих органів, експертних рад, комісій, груп тощо; 6) проведення цілеспрямованої політики з підготовки кадрів, взаємного навчання державних службовців і представників інститутів громадянського суспільства навичок і практики роботи в партнерстві один з одним тощо [11, с. 159–160].

Висновки. Отже, громадянське суспільство й держава перебувають у тісному взаємозв'язку. Стратегія громадянського суспільства працює лише за спільного розгляду цього суспільства з державою. Водночас держава не може існувати поза суспільством: вона похідна від громадянського суспільства, а її призначення полягає в тому, щоб слугувати йому. Громадянське суспільство є протигаю державі в її постійному прагненні до панування над суспільством. Від ступеня розвиненості громадянського суспільства залежить і ступінь демократизації держави. Саме ці аспекти є на сьогодні актуальними, мають соціальну значимість і вагу та потребують подальшого наукового дослідження й вивчення.

Список використаних джерел:

1. Гурицька М.С. Громадянське суспільство: теорія і практика / М.С. Гурицька // Вісн. Сев. НТУ. – Вип. 91 «Політологія»: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во Сев. НТУ, 2008.
2. Кафарська О.Б. Нормативно-правова основа громадянського суспільства / О.Б. Кафарська // Прикарпатський юрид. вісн.: зб. наук. пр. / Нац. ун-т «Одеська юрид. акад.»; Івано-Франків. ф-т; редкол.: В.Д. Басай (голов. ред.) та ін. – Івано-Франківськ: Голіней, 2011. – Вип. 1. – С. 6–14.
3. Токовенко В. Політико-адміністративні аспекти формування громадянського суспільства у пострадянській Україні / В. Токовенко // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: матер. наук.-практ. конф. (30 травня 2001 р., Київ). – К., 2001. – Т. 3. – С. 35–37.
4. Скиба В. Вступ до політології. Експурс в історію правничо-політичної думки / В. Скиба, В. Горбатенко, В. Туренко; за заг. ред. В. Скиби. – К.: Основи, 1998.
5. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації / М. Грушевський // На порозі нової України: гадки і мрії. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 349.
6. Винниченко В. Відродження нації: у 3-х ч. / В. Винниченко. – К., 1990. – Ч. 1. – 1990. – С. 247–257.

7. Банчук М. Громадянське суспільство в Україні: поняття і реальність / М. Банчук // Людина і політика. – 2003. – № 1 (25). – С. 42–49.
8. Лисенко Л.Г. Деякі аспекти розвитку громадянського суспільства в Україні / Л.Г. Лисенко // Релігія, релігійність, філософія та гуманітаристика у сучасному інформаційному просторі: національний та інтернаціональний аспекти : зб. наук. праць ; за заг. ред. М.А. Журби. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2012. – Ч. II. – 2012.
9. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людини. Освіта. Соціум / В.Г. Кремень. – К. : Грамота, 2007. – 576 с.
10. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства : [методичні рекомендації] / [А.О. Красносільська, М.В. Лациба, А.В. Волошина, В.О. Купрій та ін.] ; Укр. незалеж. центр політ. досліджень. – К. : Агентство «Україна», 2013. – 180 с.
11. Співак Д.П. Форми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства (політико-правовий аналіз) / Д.П. Співак // Вісник Сев. НТУ : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 123. Серія «Політологія».

ГОЦУЛЯК С. Л.,
здобувач кафедри історії держави і права
України та зарубіжних країн
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 340.15(477) «19»: 342:95

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ САНІТАРНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 1920-х рр.

Стаття присвячена дослідженню санітарно-епідеміологічного законодавства України на початку 20-х рр. ХХ ст. Проаналізовано нормативні акти, які підкреслюють важливість проведення санітарного оздоровлення й покращення епідемічного стану Республіки. Визначено основні завдання, які ставив перед собою уряд для охорони та зміцнення здоров'я населення, захисту його від інфекційних хвороб.

Ключові слова: санітарні органи УСРР, Санітарно-технічні Ради, епідемічні хвороби, санітарне законодавство.

Стаття посвящена исследованию санитарно-эпидемиологического законодательства Украины в начале 20-х годов ХХ в. Проанализированы нормативные акты, которые подчёркивают важность проведения санитарного оздоровления и улучшения эпидемиологического состояния Республики. Выявляются основные задачи, которые ставило перед собой правительство для охраны и укрепления здоровья населения.

Ключевые слова: санитарные органы УСРР, Санитарно-технические советы, эпидемиологические болезни, санитарное законодательство.

The article deals with the sanitary-epidemiological legislation in Ukraine in early 1920s. Legal regulations that emphasize the importance of rehabilitation and improvement of sanitary-epidemiological status of the Republic are analyzes. The author highlights the main objectives that the government for health protection promoted in sphere of infectious diseases reduction.

Key words: sanitary bodies of the USSR, Sanitary-Technical Council, epidemic diseases, sanitarian legislation.

